

HET MIDDELEEUWSE LANDSCHAP IN DE BARONIE VAN BREDA (I)

Poging tot reconstructie aan de hand van oude veldnamen

CHR. BUIKS

Onder veldnamen verstaat men de namen die in de loop der eeuwen gegeven zijn aan akkers, beemden, weilanden, heidevelden, bossen etc. Bij het zoeken naar kenmerken van het middeleeuwse landschap ondervinden we weinig steun van de geschreven bronnen. Alleen indirekt kunnen we iets te weten komen over de leefomgeving van de middeleeuwse mens. Zo worden de namen

van de meeste nederzettingen in de Baronie pas voor het eerst vermeld omstreeks het jaar 1300. De gegevens, die in de veldnamen opgesloten liggen kunnen iets van de sluier, die er over de protohistorie hangt, oplichten. Daarnaast kan men natuurlijk ook gebruik maken van bodemkundige, archeologische en paleobotanische gegevens om iets te weten te komen over de milieuomstandigheden, waaronder de middeleeuwse mens leefde.

Het onderzoek naar de veldnamen staat in Noord-Brabant, evenals trouwens overal in Nederland, nog in de kinderschoenen. In het oosten van Noord-Brabant zijn diverse heemkundekringen actief in het verzamelen, zowel van historische, in archieven opgetekende veldnamen, als ook van de nog „levende” veldnamen. Dit laatste nu moet eigenlijk op zeer korte termijn plaats vinden, daar het aantal deskundige zegslieden – meest oudere boeren – van jaar tot jaar afneemt. In Drente heeft men het inzamelen van het nog levende materiaal grootschalig aangepakt: ongeveer 80 enquêteurs zijn daar het veld ingegaan om de perceelsnamen op te tekenen en op kaarten vast te leggen.

Ruim 30 jaar geleden kwam de eerste monografie op toponymisch gebied van de provincie Noord-Brabant uit: het betrof hier een werk over de plaats Roosendaal.¹⁾ Zeer belangrijk was het vastleggen van de nog bestaande veldnamen in Kempenland door De Bont.²⁾ Wat de Baronie betreft: de werkgroep „Haagse Beemden” bezit een verzameling van enkele duizenden – meest uit archivalia bijeengebrachte – veldnamen. Daarnaast is door ondergetekende sinds een tiental jaren op dit terrein geïnventariseerd, waardoor naar schatting enkele tienduizenden veldnamen zijn vastgelegd, verspreid over verschillende dorpen in de Baronie. Teteringen, Rijsbergen en de voormalige gemeenten Ginneken en Bavel zijn volledig bewerkt, zowel wat betreft archiefmateriaal, als wat betreft „levende” toponiemen. Oosterhout, Zundert en Gilze-Rijen zijn in bewerking.

Het blijkt dat de Baronie een, in toponymisch opzicht, rijk gebied genoemd mag worden: alleen in de gemeente Ginneken en Bavel werden al meer dan 4000 toponiemen opgetekend.

In de onderstaande schets zullen de gegevens, die men uit de veldnamen kan verkrijgen, behandeld worden in een aantal categorieën:

- de hoogteligging
- de begroeiing
- ontginningsactiviteiten
- de dierenwereld
- vruchtbaar versus onvruchtbaar

DE HOOGTELLIGGING

Door de slechte waterafvoer was de hoogteligging in de middeleeuwen van essentieel belang voor de activiteiten, welke een boer op zijn grondbezit kon uitoefenen. Hoewel er in de middeleeuwen wel droge perioden bekend zijn, moet de wateroverlast, zeker 's winters, enorm geweest zijn. Door het ontbreken van voldoende afwateringskanalen stagneerde het water op veel plaatsen boven de grond. Dit gebeurde speciaal in de beek- en rivierdalen en elders ook wel

op plaatsen, waar een ondoorlatende laag in de ondergrond aanwezig was, met als gevolg, dat er honderden vennen gevormd werden. Bij het ontginnen van de grond, was het vaak de eerste taak het overtollige water weg te voeren. Als men de facsimile-top. kaart van Breda uit het jaar 1845³⁾ bestudeert, is het opvallend hoeveel waterlopen er op die kaart ontbreken, vergeleken met een moderne topografische kaart. Speciaal de laatste twee decennia is de waterstand echter op de meeste plaatsen drastisch gedaald. Voor bewoning verkoos de mens uiteraard hoge gronden. Op deze hoge gronden kon hij zijn akkerbouwgewassen verbouwen als de vruchtbaarheid tenminste redelijk was.

Een hooggelegen stuk grond wordt in de Baronie algemeen aangeduid als donk of berg. Een donk is een hoogte temidden van een moerassige omgeving, terwijl een berg vaak meer in een hoge omgeving ligt, en zelfs uit zand, soms zelfs stuifzand, bestaat. Bewijsplaatsen voor beide elementen zijn er in overvloed: bij Strijbeek vinden we in het jaar 1364 een gebied „Hoedonc”⁴⁾, dit is het huidige Hoog- of Hooidonk. Het gebied Hondsdonk, op de grens van Ginneken en Chaam, komt, eveneens in 1364, voor als „die Honsdonc”⁵⁾ De naam Hondsdonk is trouwens bekend uit verschillende plaatsen b.v. Oosterhout, Ter Voort (bij Bavel) en ook bij Chaam, waar in 1710 vermeld wordt: „beemden en heyden genaemt het honsdoncxken”⁶⁾ Onder Zundert lag een gebied met de naam Everdonk, onder Bavel een gehucht Lijndonk, dat in 1299 reeds vermeld wordt, „Lyndonc”⁷⁾ In Teteringen kende men ook een gebied met deze naam: in 1579 schrijft men „tot Lyndonck”⁸⁾ Onder Zevenbergen en Geertruidenberg, beide weliswaar buiten de Baronie gelegen, kende men ook deze naam. Oosteind, een kerkdorp van de gemeente Oosterhout, werd in de late middeleeuwen aangeduid als „Ulendonck”, zo b.v. in 1308.⁹⁾ Berg treedt als naamgevend element b.v. op in de „Bieberch”, een gebied tussen Ulvenhout en Ginneken, genoemd in het jaar 1474.¹⁰⁾ De Bremberg, een gehucht onder Etten, komt in het jaar 1353 voor als „den Braemberge”¹¹⁾ Onder Bavel lag een terrein met de naam „den evenberch”, 1515¹²⁾, welk toponiem we eveneens onder Oosterhout ontmoeten: „den Evenberch”, 1456.¹³⁾

Op de grens van de voormalige gemeenten Ginneken en Teteringen, tegen de Molenley, lagen enkele rivierduintjes, bestaande uit stuifzand „die Zantberge”, 1411.¹⁴⁾ In de late middeleeuwen gingen veel overbegraasde, hooggelegen zandgronden verstuiven, hetgeen aanleiding gaf tot het ontstaan van namen als Stuivezand. Een gehucht onder Oosterhout op de grens van Made heet zo, evenals een gehucht onder Zundert, terwijl in het jaar 1456 te Gilze een akker genoemd wordt „stuuezande”¹⁵⁾ Zand als aanduiding voor overbegraasde, kale grond komt herhaaldelijk voor: onder Gilze lag in 1456 „tsant opten aert”¹⁶⁾, te Alphen wordt in 1544 eveneens dit toponiem opgetekend „aent sandt”¹⁷⁾, terwijl in Galder, ten zuiden van het Mastbos een groot stuk woeste grond ook deze naam droeg.

Bij Rijen treffen we in de late middeleeuwen het „vliegende Venne” aan¹⁸⁾: dit was een „gemeynthe”, die blijkbaar voor een groot deel uit stuifzand bestond, terwijl op de laagste stukken ’s winters water te vinden was. Door uitstuiwing kon een lage plek zich van jaar tot jaar verplaatsen.

Naast de honderden donk- en bergnamen is het aantal namen met hil of hul be-

trekkelijk klein te noemen. Hillen vond men speciaal langs de rivier de Mark¹⁹⁾: zo b.v. te Teteringen in 1656 „het hilleken in de Crochten”.²⁰⁾ Hillen vinden we verder nog onder Etten, Oosterhout, Princenhage en Leur. In Teteringen komt in 1634 een gebied voor „de Hullen”.²¹⁾

Met heuvel duidt men meestal het centrum van een nederzetting aan, zoals b.v. in Ulvenhout, Den Hout en Oosterhout, hoewel in laatstgenoemde stad nog een tweede centrum – de markt – aanwezig blijkt. De meest gebruikte naam voor dorpscentra is in de late middeleeuwen „de plaetse”, zoals b.v. te Rijsbergen, Ginneken etc. Bij de bespreking van hoogten mag het element horst niet ontbreken. Onder Gilze en Oosterhout vindt men nederzettingen met deze naam: de laatste komt b.v. voor in 1522 als „aenden horst”.²²⁾ Volgens een recent artikel van Marley²³⁾ zou horst het best te definiëren zijn als „verhevenheid met secundaire begroeiing na voorafgaande oorbaarmaking door vuur”. Toen in de eeuwen, volgend op de Elisabethsvloed van 1421, geleidelijk stukken van het geïnundeerde gebied ten noorden van Oosterhout droog vielen, sprak men van „horsten, die opcomende syn”.²⁴⁾ Op Ter Voort omschreef men in 1699 een stuk grond als „weyde ende heyhorsten”.²⁵⁾ In de Baronie zijn horsten: hoogten in moerassig terrein, dikwijls begroeid met kreupelhout.

Naast elementen die wijzen op de hoogteligging van een terrein, bestaan er natuurlijk ook namen, die wijzen op een lage ligging. Honderden, zo niet duizenden percelen in de Baronie zijn genoemd naar de lage ligging, de drassigheid, de moerige ondergrond etc. Beemden lagen b.v. meestal op de oever van beken en rivieren, en waren uiteraard moerassig. Tot in deze eeuw kon men sommige beemden niet met karren berijden vanwege het feit, dat men er dan tot de assen in zou verzinken. Het hooi moest dan op burries van zo'n perceel weggevoerd worden. Nog na de Eerste Wereldoorlog is in het Bavelbroek, de huidige wijk Ypelaar van Breda, een koe in een beemd weggezakt, ondanks naarstige pogingen om het beest te redden.

Behalve de naam beemd „hooiland” kende men ook made. Onder Ulekoten lagen b.v. de Maayen, onder Zundert de Maatjes, onder Gilze „de hooghe maey”, 1456²⁶⁾, niet ver van „de leechmaey”, 1456.²⁷⁾ Het dorp Made grenst aan de Baronie: het dorp hoorde onder de buitenpoorterie van de stad Geertruidenberg. De oudste vermelding ervan dateert uit het jaar 1321: „die meente die Made hiet”.²⁸⁾ De gewestelijke uitspraak luidt „de mei”. Onder Strijbeek vinden we in het jaar 1561 een beemd „dmeken”.²⁹⁾

Briel „lage plek, met hout begroeid of weide”³⁰⁾ treffen we vooral in het noorden van de Baronie aan, b.v. een gebied „de brielkens” onder Oosterhout, genoemd in 1529.³¹⁾ In de Haagse Beemden ligt een beemdengebied met de naam Briel.

Een element, dat in de Baronie vrijwel steeds op laagliggende beemden betrekking heeft is krocht. In 1456 vinden we te Gilze „de croechten, achter Hulden”³²⁾, in 1364 „die croecht” te Teteringen³³⁾, en ook onder Teteringen „beemden genaemt de croeght”, 1515.³⁴⁾ Onder Princenhage is de naam Krocht geëvolueerd tot „Kroeten”. In Noord-Holland is het element krocht bekend in de betekenis „akker in de duinen”³⁵⁾, een betekenis, die in zoverre

overeenstemt met die in de Baronie, dat in beide gevallen het betreffende perceel lager ligt dan de omgeving.³⁶⁾

Vrij zeldzaam is in de Baronie het element most „plaats waar het modderig of drassig is”³⁷⁾: onder Rijsbergen lag een beemdengebied „de Mosten”.

Goren en broeken zijn daarentegen talrijk vertegenwoordigd. Onder Gilze vinden we in 1456 „tghoir”³⁸⁾, onder Ginneken in 1555 „de gemeynthe genaemt tghoir”³⁹⁾, onder Zundert liggen „de Lange Goren” etc.

In Gilze alleen al vinden we verschillende broek-namen: in 1456 spreekt men van „breebroec”⁴⁰⁾, „tghilsche broeck”⁴¹⁾ en nog van „dwouwenbroec”.⁴²⁾

Na ontwatering konden de goren en de broeken gebruikt worden als hooiland, of mogelijk later zelfs als weiland.

De gebruikelijke benaming voor veen luidt in de Baronie: moer. Grote delen van de Baronie moeten in de middeleeuwen met moer bedekt zijn geweest, b.v. de dalen van de Mark en de Weerijs, maar ook wel op hoger gelegen, waterzieke gronden. Als voorbeelden van moer-namen noemen we „Dmoerken”, 1456 te Gilze⁴³⁾; „een parcell weyden oft beemden genaemt dmoer”, onder Teteringen, 1541.⁴⁴⁾ Nadat de bossen door houtkap en begrazing grotendeels verdwenen waren (11e-12e eeuw?) waren de boeren aangewezen op turf als brandstof en werden de moergebieden aangetast. Turf werd ook op grote schaal naar Vlaamse steden vervoerd, zie b.v. Leenders.⁴⁵⁾ Voor eigen brandstofvoorziening had elke boer het recht om in de „gemeynthen”, gedurende een bepaalde periode en tot een bepaalde hoeveelheid – zulks volgens voorschrift van de keuren – turf te steken. Als de moer onder water vandaan gehaald moest worden sprak men van „slaan”. Vandaar namen als „het Slagveld” onder Etten en „de Slagmoeren” onder Teteringen, 1727.⁴⁶⁾ Abdijen waren dikwijls in het bezit van uitgestrekte moervelden, zoals b.v. de abdij Tongerlo, welke in de Vuchtpolder tientallen bunders moer liet vergraven. In sommige gevallen ging de naam van een waterloop over op het aanliggende land, zoals b.v. bij: beek, rijt, zoe e.d.

Rijt komt frequent voor in de Baronie: oorspronkelijk is een rijt een kleine waterloop, de bovenloop van een beek, secundair – en dat is vaak al voor het einde van de middeleeuwen het geval – gaat de naam over op de aanliggende gronden. De meervoudsvorm bij rijt is: retten, het diminutief is: rijke.

Voorbeelden van Rijt-namen: „heye ende weye genaemt de Rette” in 1544 vermeld te Chaam⁴⁷⁾; „de bruyn Ryt”, 1456, te Gilze⁴⁸⁾; „erffs genaemt de Ryt”, 1514, te Ginneken.⁴⁹⁾ Rijt schuilt ook in namen als de Rith, onder Princenhage, de Riekenschotten, onder Ulvenhout en de Rijkevoort, onder Gilze.

Seept, samenhangend met mnl. sipen „druppelen”⁵⁰⁾ komt als toponiem voor onder Teteringen en onder Chaam: „de Seepten”, 1544.⁵¹⁾ Ule als aanduiding voor moerassig land⁵²⁾ moet al vroeg in onbruik zijn geraakt: het treedt enkel op in namen van nederzettingen, zoals in de oude naam voor Oosteind, een kerkdorp van Oosterhout: Ulendonc, 1308⁵³⁾ en ook in Ulekoten, in welke laatste naam naast ule het bekende kote, kate „hutje” verschijnt.⁵⁴⁾

Mortel komt als benaming voor moerassige bodem vrij algemeen voor: in Gilze wordt in 1456 genoemd „beemde genaemt den mortel”⁵⁵⁾; in Teteringen „beempts genaemt de mortel”, 1634⁵⁶⁾ etc. In het westen van Noord-Brabant

overheersen vormen als: martel, marter en merter. Het is niet uit te sluiten dat dit merter optreedt als eerste lid in de oude naam van Princenhage „Mertersem”, vermeld in 1265 als „Merthersen”.⁵⁷⁾ De betekenis zou dan zijn „de nederzetting bij de moerassige gronden”, zoals het aan de andere zijde van de Mark onder Teteringen gelegen, in 1377 vermelde gebied „Belckenem” (tegenwoordig Belcrum) mogelijk de betekenis heeft „de nederzetting bij de omsloten weiden”.⁵⁸⁾

Zie over Merter-namen in westelijk Noord-Brabant Van Loon.⁶⁰⁾ Pan en put komen geregeld voor als benaming voor in depressies gelegen stukken grond: „lants genaemt die panne, in die vrachels acker”, wordt in de 15e eeuw onder Oosterhout vermeld.⁶¹⁾

Nog een element dat op lage ligging en moerige bodem wijst is hel. Onder Strijbeek lag een laag perceel, waarvan volgens zegslieden de bodem zo zacht en moerig was, dat een hooiboom in zijn volle lengte in de grond gestoten kon worden, zonder vaste bodem te bereiken. Hier kon men dus, zo dacht men, tot het binnenste der aarde, de hel, doordringen. Als de naam hel eenmaal bestond, riep deze vrij gemakkelijk zijn complement: de hemel, op. In Chaam gaan deze beide namen nog vergezeld van „het Vagevuur” om het bekende trio vol te maken.

Kweb is een nog bestaande aanduiding voor moerige, vochtige plaatsen. Een toponiem als Bank wijst op turfgraverij. De turf werd „bank voor bank” gewonnen, op dezelfde wijze als men b.v. wit (= rood) zand uit de ondergrond haalde. De bovenlaag werd in beide gevallen verwijderd, waarna de „delfstof” vrij kwam. Als veldnaam komen we bank tegen op de grens van Oosterhout en Teteringen „de Bancken”, 1529⁶²⁾, terwijl ook in Heusdenhout en Etten deze naam bekend was. Ham is vrij redelijk vertegenwoordigd in de Baronie: we vinden het element b.v. terug in de namen: de Hoge Ham, en de Lage Ham, beide gebieden in Dongen, maar ook langs de Mark waren verschillende percelen die deze naam droegen. Ham betekent nl. „in een bocht van een rivier gelegen weiland”.⁶³⁾

Vlaas is een element dat eveneens op moerassige omgeving duidt. We vinden het bv. in Gilze in „de langhvlaessen”, 1456⁶⁴⁾; verder in Dorst, waar een gebied de Vlaast lag: beemde genaemt die vlaesche”, 1442.⁶⁵⁾ Mogelijk ook als eerste lid in Vlasselt, een nederzetting in de buurt van Terheijden, welke in 1324 voorkomt als „Vlasseele”.⁶⁶⁾

Vucht, een bijvorm bij vocht, treffen we aan als naam van een uitgestrekt moerassig gebied ten noorden van de stad Breda, in 1314 omschreven als „wilderden en de goed geheysten die Vuchte”⁶⁷⁾, terwijl onder het dorp Gilze genoemd wordt „de Ghilsche vucht”, 1456.⁶⁸⁾

Waag als aanduiding voor drassig land, moeras is evenmin onbekend. We vermoeden, dat het element optreedt in namen als „het Wagenbroeck”, een in 1717 onder Gilze genoemd gebied⁶⁹⁾, evenals in „de wachberch”, een in 1634 te Bavel genoemde hoogte, tegen het moerassige Wervenschot aan gelegen.⁷⁰⁾ Verder uiteraard in Wagenberg, een dorp bij Terheijden. Zie over waag De Bont.⁷¹⁾

In de 19e eeuw lagen er in de Baronie nog honderden vennen. Vele daarvan zijn intussen ontgonnen. Vennen werden in het verleden aangeduid met namen als blik, goor, wouwer en natuurlijk ook ven. De meest voorkomende lijkt de eerstgenoemde: blik. Vgl.: „Twee buynder heyden ende leechten ofte blickx om een weyde aff te maecken”, 1634, genoemd te Ginneken⁷²⁾; „Twee buynder ende 40 roeden waeterblich” te Lijndonk, 1725.⁷³⁾ Ook: „seker stuck erffs off heyvelt metten blick off wouwer daer in gelegen”, 1638.^{73a)}

Ven kan ook een woord zijn dat „venige grond” aan geeft.⁷⁴⁾ Als een ven droog viel, bleef de naam toch nog aan hetzelfde stuk grond gehecht, hoewel het nu in plaats van water veranderd was in vaste, of vaker moerassige, bodem. Volgens Schönfeld heeft blik de betekenis „nog onbegroeide, aan- en opgewassen gronden, boven gewoon water gelegen”, verder ook „plas”.⁷⁵⁾

(wordt vervolgd)

Verwijzingen

GAB = Gemeentearchief Breda

RAB = Rijksarchief N-Brabant in Den Bosch

RG = Rechterlijk Archief Ginneken, bewaard in GAB

Cart.Cart. = Cartularium Carthuizers van het Hollandse Huis te Geertruidenberg, bewaard in RAB

R = Register van schepenprotocollen: deze berusten voor de meeste plaatsen van de Baronie te Breda (tot 1717)

RAM = Rijksarchief Limburg te Maastricht

P = cijnsboek uit De archieven van de Rentmr. der Dom. v. Pr. Fred.

Naamk. = Mededelingen van het Instituut voor Naamkunde te Leuven en de Commissie voor Naamkunde en nederzettingsgeschiedenis te Amsterdam, I (1969) -.

Meded. = Mededelingen van de Vereniging voor Naamkunde te Leuven en de Commissie voor Naamkunde te Amsterdam XXVI (1950) - XLIV (1968)

Br. Heem = Brabants Heem

Tax. = Taxandria, tijdschrift voor Noordbrabantsche volkskunde, geschiedenis en cultuur.

¹⁾ Van Hasselt, R. en A. Weynen: de plaatsnamen van Roosendaal, De Ghulden Roos, 8, 1948.

²⁾ Bont, A.P. de: Dialect van Kempenland, deel III: Geografische namen, Assen, 1969.

³⁾ Uitgegeven door de Topografische dienst, schaal 1:100.000 Kaartblad 50 (Breda).

⁴⁾ Juten, G.: Het klooster Vredenberg onder Boeimeer, Tax. 16, 1909, p. 108.

⁵⁾ Erens, A.: De oorkonden van het Norbertinesserklooster St.-Catharinadal te Breda/Oosterhout, 1928/29, nr. 97.

⁶⁾ R777, ongefolieerd

⁷⁾ Habets, J.: De archieven van de hoogadelijke Rijksabdij Thorn Den Haag, 1889/99, nr. 82.

⁸⁾ Verpondingsboek, Gemeentearchief Teteringen, nr. 325, f 12,.

⁹⁾ Cerutti, Mr. F.F.X.: Middeleeuwse rechtsbronnen van Stad en Heerlijkheid Breda, twee delen. I, nr. 99.

¹⁰⁾ Cerutti, deel II, nr. 785.

¹¹⁾ Cerutti, deel I, nr. 207

¹²⁾ R423, f138^r.

¹³⁾ Erens nr. 404

¹⁴⁾ Bezemer, W.: Oude rechtsbronnen der stad Breda, 1892. Werken der Vereniging tot uitgave van de bronnen van het Oud Vaderlandsch Recht, eerste reeks, nr. 14, Den Haag.

¹⁵⁾ Archieven van de Rentmeesters der Domeinen van Prins Frederik, nr. 108: Cijnsboek van Gilze, f78, (berustend te Schaarsbergen).

- 16) P108, f53.
 17) P60, f1.
 18) Erens, nr. 321.
 19) Leenders K.: Hillen buitendijks aan de Mark, Tijdschrift Hage, 3e jaargang, nr. 7, 1973, p. 23.
 20) R536, f58.
 21) P85, f20^v.
 22) R266, f45^v (Schepenprotocollen van Oosterhout berustend in RAB)
 23) Marley, T.L.: The place-name-element -hurst (-horst), Naamk. 4, 1972, p. 26 e.v.
 24) Buiks, Jan en Christ in: Strijen en Dommelbergen, Uitgave van de Heemkundekring „De Heerlijkheid Oosterhout”, p. 29.
 25) P119, f34^v.
 26) P108, f2.
 27) P108, f5^v.
 28) Mieris, F. van: Groot Charterboek der graven van Holland en Zeeland, deel II (1754), 258.
 29) R682, f167.
 30) Moerman, H.J.: Nederlandse plaatsnamen, Nomina Geografica Flandrica Studiën VII, Brussel, 1956, p. 43.
 31) R266, f24.
 32) P108, f119.
 33) Erens, nr. 97.
 34) R423, f141^v.
 35) Moerman, p. 135.
 37) Moerman, p. 165.
 38) P108, f52
 39) R681, f74.
 40) P108, f3.
 41) P108, f4^v.
 42) P108, f1^v.
 43) P108, f11^v.
 44) R446, f98^v.
 45) Leenders, K.: Etten en de turf, „Bijdragen tot de geschiedenis van Etten-Leur”, Deel I, uitg. Heemkundekring „Jan uten Houte”, Etten-Leur 1980.
 46) Archief van de abdij Tongerlo te Westerlo, Omslag Teteringen.
 47) P60, f71^v.
 48) P108, f13.
 49) R422, f126.
 50) Moerman, p. 229.
 51) P60, f70^v.
 52) Moerman, p. 240.
 53) Cerutti, I, nr. 99.
 54) Moerman, p. 122.
 55) P108, f25.
 56) P85, f73.
 57) Cerutti, I, nr. 37.
 58) Buiks, Chr.: Noordbrabantse plaatsnamen, Monografie 2: Teteringen (te verschijnen)
 60) Loon, J.B. van: Water en watervamen in Noordbrabants Zuidwesthoek, Bijdr. en Meded. van de Naamkunde. der K.N.Ac. v. Wetensch. te Amsterdam, 22, 1965, p. 81.
 61) P1255, letter J
 62) R266, f24.
 63) Moerman, p. 81.
 64) P108, f8.
 65) R256, f47^v
 66) Cerutti, I, nr. 119.
 67) Erens, nr. 43.
 68) P108, f8.
 69) R33, f20.
 70) P118, f97.
 71) De Bont, p. 35.
 72) P118, f131^v.
 73) P119, f254^v.
 73^b) R693, f4.
 74) Verdam, J.: Middelnederlandsch handwoordenboek, Den Haag, 1932.
 75) Schönfeld, M.: Veldnamen in Nederland, p. 44.